

OROL EKOLOGIK MUAMMOLARI

Ropiyev Madamin Yusufjonovich

Buxoro viloyati FVB Xayot faoliyati xavfsizligi

o'quv markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, Orol ekologik muammolari va bunga sabab bo'luvchi turli omillar o'rganilgan. Bundan tashqari, maqolada turli ekologik zararlar, tabiiy resurslarning noto'g'ri ishlatilishi va iqlim o'zgarishlari natijasida o'rta va kichik orollarda yuzaga keladigan atrof-muhitning yomonlashuvi kabi jihatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Orol muammosi, ekologik muhit, tabiiy resurslar, iqlim.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОСТРОВА

Аннотация. В этой статье исследуются экологические проблемы острова и различные факторы, способствующие этому. Кроме того, в статье анализируются такие аспекты, как Различный экологический ущерб, неправильное использование природных ресурсов и ухудшение состояния окружающей среды на средних и малых островах в результате изменения климата.

Ключевые слова. Островная проблема, экологическая среда, природные ресурсы, климат.

ISLAND ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Annotation. This article explores the island's environmental issues and the various factors that contribute to this. In addition, the article analyzes aspects such as various environmental damage, misuse of Natural Resources, and environmental deterioration caused by climate changes on the middle and small islands.

Keywords. Island problem, Ecological Environment, Natural Resources, Climate.

Kirish. Orol ekologik muammolari - bu ekologik zararlar, tabiiy resurslarning noto'g'ri ishlatilishi va iqlim o'zgarishlari natijasida o'rta va kichik orollarda yuzaga keladigan atrof-muhitning yomonlashuvi. Orollar, ko'pincha kichik hududga ega bo'lgani uchun tabiiy resurslar cheklangan va aholining siqilishidan kelib chiqqan ekologik muammolar yanada jiddiylashadi. Ushbu muammolar faqat orollarda yashovchi odamlar uchun emas, balki butun dunyo uchun xavf tug'diradi.

Orol muammolari ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida iqlim o'zgarishlari, dengiz sathining ko'tarilishi, aralash suvlar, qishloq xo'jaligi va sanoat chiqindilari, biologik xilma-xillikning kamayishi, suvsizlik, tuproqning salomatligi va boshqa atrof-muhitga ta'sir qiluvchi omillarni keltirib chiqaradi. Iqlim o'zgarishlari

tufayli dengiz sathining ko'tarilishi ko'plab orollarni yutib yuborishi, yerlarning cho'kishi va qirg'oqning eroziyaga uchrashi xavfi mavjud.

Bu muammolarni hal qilish va orollarda barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun xalqaro hamkorlik, samarali ekologik siyosatlar, yangilanish energiyasi manbalariga sarmoya kiritish va tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan boshqarish zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ekologik muammolar har bir davrda o'ziga xos bo'lgan muammo sifatida qarab kelingan. Ekologik muammolar bo'yicha bir qator ilmiy izlanish olib borgan olimlar mavjud. Quyida ularning ilmiy ishlari haqida qisqacha ma'lumotlarga to'xtalib o'tamiz:

1. Reychel Karson – Amerika ekologiya va biokimyo mutaxassisi, ekologik harakatning asoschisi hisoblanadi. U 1962-yilda chop etilgan "Silent Spring" ("Tinchlik bahori") nomli kitobi orqali pestitsidlar, xususan turli omillarning tabiatga ta'sirini chuqur tahlil qildi. Bu kitob ekologik muammolarni keng ommaga yetkazish va ekologik ongni oshirishda katta rol o'ynadi.

2. Edverd Uilson – Amerikalik ekolog va biolog, o'simlik va hayvonlar dunyosining xilma-xilligini o'rganish sohasida juda katta hissa qo'shgan olimdir. U "biologik xilma-xillik" (biodiversity) kontseptsiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uilsonning ishlari hayvonlar va o'simliklar populyatsiyalarining o'zaro bog'liqligini va ularning ekologik tizimlarni qanday qo'llab-quvvatlashini tahlil qiladi.

3. Jeyms Lovelok – Britaniyalik ekolog va ilmiy tadqiqotchi, "Gaia nazariyasi"ning asoschisi. Unga ko'ra, Yerning biosferasi, atmosfera, okeanlar va geologik tizimlari bir butun holda o'zini saqlab qolish uchun bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Lovelokning bu nazariyasi ekologik tizimlarning o'z-o'zini boshqarish imkoniyatlarini va global ekologik muammolarni tushunishda muhim rol o'ynaydi.

4. Myurrey Bookchin – Amerikalik ijtimoiy ekolog, ekologik ijtimoiyizmni rivojlantirgan olim. U "ekologik ijtimoiyizm" kontseptsiyasini ilgari surdi va ekologik muammolarni ijtimoiy tizimlar, iqtisodiyot va siyosat bilan chambarchas bog'lash zarurligini ta'kidladi. Bookchin shuningdek, ekologik harakatni shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga chaqirdi.

5. Vandana Shiva – Hindistonlik ekolog, ekologik adolat va biotexnologiyalar bo'yicha faol faoliyat yurituvchi olima. U biologik xilma-xillikni saqlash, GMO (genetik modifikatsiyalangan organizmlar)larga qarshi kurashish va ekologik toza qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha ko'plab ishlari bilan tanilgan. Uning asarlari rivojlanayotgan mamlakatlardagi ekologik va ijtimoiy adolatsizlikni tushunishga yordam beradi.

6. German Deyli – Amerika iqtisodchisi, "ekologik iqtisodiyot" yo'nalishining asoschilaridan biri. Deyli resurslarning cheklanganligini va o'zgaruvchan iqlimni hisobga olgan holda, iqtisodiy o'sishni o'lchashda yangi

ko'rsatkichlar, masalan, "ekologik iz" (ecological footprint) va "sotuvdagi barqarorlik"ni o'rganishni ta'kidladi.

Bu olimlar va ularning ilmiy ishlari ekologik muammolarni tushunishda va ularning yechimlari bo'yicha keng ommaviy xabardorlikni oshirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ekologik izlanishlar hamda ilmiy kashfiyotlar bugungi kunda global muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi.

Muhokama. Orol ekologik muammolari — bu Orol dengizining qurishi va uning atrofidagi hududlarning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy holatiga ta'siri bilan bog'liq global ekologik muammo hisoblanadi. Orol dengizi markaziy Osiyoda joylashgan bo'lib, avval o'lkadagi eng katta ichki suv havzalaridan biri bo'lgan. Lekin 1960-yillardan boshlab, inson faoliyati natijasida bu dengizning sathi sezilarli darajada pasaya boshladi, natijada Orol dengizi deyarli qurib qoldi. Bu jarayonning ta'siri nafaqat Orol dengizining ekologiyasiga, balki uning atrofi va butun mintaqaga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1. Orol dengizining qurishining sabablar

Orol dengizining qurishining asosiy sababi — oldingi davrlarda amalga oshirilgan qishloq xo'jaligi siyosati, xususan, suv resurslarini noto'g'ri boshqarish va katta hajmdagi suvlarni sug'orish maqsadida Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan olib tashlash edi. Bu daryolar Orol dengizini to'ldirib turardi, ammo ularning suv resurslari juda ko'p miqdorda qishloq xo'jaligiga yo'naltirildi, ayniqsa, paxta va boshqa ekinlarni sug'orish uchun.

2. Ekologik oqibatlar

Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolar juda keng va xilma-xil bo'lib, ular quyidagilarga taalluqlidir:

- Iqlim o'zgarishi: Orol dengizining qurishidan so'ng, mintaqaning iqlimi o'zgardi. Havo namligi keskin pasaydi, bahor va yozgi issiqliklar kuchayib, qishloq xo'jaligi ekinlari va tabiiy hayotga zarar yetdi.

- Tuproqning tuzlanuvi va sho'rlanishi: Orol dengizining qurishi bilan dengizning tubidan chiqib ketgan sho'rlar va kimyoviy moddalar havoga ko'tarilib, atrofdagi yerlarni sho'rlantirdi. Bu jarayonning natijasida yerlar deyarli ishlov berilmaydigan holatga keldi, qishloq xo'jaligi uchun samarali bo'lmay qoldi.

- Suv tanqisligi: Orol dengizining kamayishi bilan sug'orish uchun suv resurslari ham kamaydi, bu esa nafaqat ekinlarni, balki ichimlik suvi va boshqa ehtiyojlar uchun ham suvning kamayishiga olib keldi.

- Biologik xilma-xillikning yo'qolishi: Orol dengizida yashovchi ko'plab baliqlar va boshqa suv hayvonlari, xususan, Orol baliqlari (masalan, Orol shaldiri baliqlari) yo'qoldi. Bu ekologik tizimlarning buzilishiga va mintaqaning biologik xilma-xilligining kamayishiga olib keldi.

• Tuzli bulutlar: Dengiz tubidan ko'tarilgan tuzli va kimyoviy moddalar havoda yasilib, salbiy ta'sirlar yaratdi. Bu zarrachalar asosan mintaqaning aholisi va tabiiy resurslariga ta'sir ko'rsatib, nafas olish tizimlariga, xususan, o'pka kasalliklariga sabab bo'ldi.

3. Ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar

• Aholi salomatligi: Orol atrofidagi hududlarda yashovchi aholida salomatlikka oid ko'plab muammolar yuzaga keldi. Havodagi kimyoviy moddalar va tuzlar respirator tizimlarni buzish, teri kasalliklari, allergik reaksiyalar va saraton kasalliklariga olib keldi.

• Mehnat migratsiyasi: Sug'orish tizimlarining pasayishi va yerlarning sho'rlanishi sababli ko'plab qishloq xo'jaligi ishchilari o'z yashash joylarini tark etishga majbur bo'ldi. Bu mintaqadagi iqtisodiy vaziyatni yanada murakkablashtirdi.

• Qishloq xo'jaligi va o'rmonchilik: Orol dengizi atrofidagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari kamaydi, shu jumladan paxta, g'alla va boshqa o'simliklar. Qishloq xo'jaligi ekinlarining pasayishi iqtisodiy jabhada yirik yo'qotishlarga olib keldi.

4. Yechimlar va yangiliklar

Orol dengizining ekologik muammolariga qarshi bir qator choralar ko'rilmoqda. Biroq, bu jarayon uzoq muddatli va murakkab, chunki tabiatning qayta tiklanishi uchun ko'p vaqt va resurslar zarur.

• Suv resurslarini boshqarish: Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan foydalanishni optimallashtirish, suvni tejash va samarali sug'orish texnologiyalarini joriy etish zarur.

• Ekoviloyatlar yaratish: Orol dengizi atrofidagi hududlarda ekologik toza qishloq xo'jaligini rivojlantirish va tabiiy ekosistemalarni tiklash uchun loyihalar amalga oshirilmoqda.

• Orol dengizining hududini tiklash: Xalqaro tashkilotlar, shu jumladan BMT va boshqa ko'plab mamlakatlar Orol dengizining qisman tiklanishiga yordam berishga harakat qilmoqda. Shu jumladan, Orol dengizining qurigan qismlarini yashil hududlarga aylantirish, o'simliklarni tiklash va suv to'plash uchun sun'iy suv omborlarini yaratish ishlari amalga oshirilmoqda.

Orol dengizi ekologik muammosi faqatgina bir hududni emas, balki butun Markaziy Osiyo va hatto global miqyosda insoniyat uchun katta tahdid solmoqda. Ushbu muammoni hal etish uchun bir qator ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy choralar talab etiladi. Ekologik barqarorlikni tiklash, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va suv resurslaridan samarali foydalanish Orol ekologik muammolarini hal qilishda muhim omil bo'lib qoladi.

Xulosa. Orol ekologik muammolari, asosan, Orol dengizi atrofidagi hududlarda yuzaga kelgan ekologik halokatlar va tabiatdagi salbiy o'zgarishlarni ifodalaydi. Orol dengizi o'zining o'tmishda dunyoning to'rtinchi eng yirik sho'r suv havzasi bo'lganligi bilan mashhur edi. Ammo XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, asosan, suvlari

deyarli qurib ketishi natijasida ekologik va ijtimoiy muammolar kuchayib bordi. Orol dengizining ekologik inqirozi – bu global miqyosdagi ekologik halokat va uning insoniyatga, biota va iqtisodiyotga ta'siri yuzasidan jiddiy muhokamalarni keltirib chiqardi.

Orol dengizining qurib ketishining asosiy sababi — uning suv havzalarini ta'minlovchi Sirdaryo va Amudaryo daryolarining suvlari o'zgartirganligi, asosan, qishloq xo'jaligida foydalanish uchun mo'ljallangan sug'orish tizimlari orqali kelib chiqdi. Suvning talabdan ortiq foydalanilishi Orol dengizining sathi keskin tushishiga sabab bo'ldi. Natijada, dengizdagi biota (o'simliklar va hayvonlar dunyosi) azoblanib, mintaqadagi qishloq xo'jaligi ham zarar ko'rdi.

Orol dengizining qurib ketishi, shu bilan birga, o'sha hududdagi havo sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Qurigan dengiz tubidan ko'tarilgan tuz va changlar kuchli shamollar orqali atrofdagi hududlarga tarqaladi, bu esa o'rta va yuqori havo qatlamlarida havoning ifloslanishiga olib keladi. Bu hududlarda yashovchi aholining sog'lig'iga zarar yetkazmoqda.

Orol ekologik muammolari faqat bir hududdagi muammo bo'lib qolmay, butun dunyo miqyosidagi ekologik inqirozning o'rni va ahamiyatini ochib beradi. Bu, shuningdek, insoniyatning barqaror rivojlanish, iqlimni saqlash va resurslarni tejashdagi mas'uliyatini yana bir bor eslatib o'tadi. Orol dengizining ekologik inqirozi, global ekologik muammolarga qarshi kurashishda faqat keng qamrovli va birgalikdagi yondashuvlar orqali muvaffaqiyatga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Berg L.S. Aralskoye morya. M.: 1999.- 48s.
2. V.L. Mashrapov. O'rta Osiyo gidrografiyasi. T.: 1999.- 45 b.
3. A.S.Berg. Orol dengizi. M.: 1992.- 24 b.
4. P.Baratov. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi. T.: 1996.- 52 b.